

מחקרים בעברית החדשה ובמקורותיה

העורך

משה פלורנטיין

האקדמיה ללשון העברית

**סדרת אסופות ומבואות בלשון, יד
בהוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית**

עורך הסדרה: משה בר-אשר

תוכן העניינים

ז	עם הספר
יא	הקדמה
טו	על שאול אלוני

מערכ העברית לתחייתה

3	על סדר אותיות האלף-בית העברי	דן בקר
	דוחק החרוזה ודוחק המשקל בחיבור "תיקון השגות"	רעיה חזון
10	לאדניה	
26	פעולות דיבור של אזהרה ושל איום בלשון המקרא	פנינה טרומר
	וְהַכְנִיעַ אֶז בְּאַרְץ: על לשונות ארץ ישראל בתקופה	שלמה יזרעאל
34	הכנענית	
42	שְׁעָה – שְׁעוֹת: פרט וכלל	חיים א' כהן
53	ג'מוס והשמות הנרדפים לו	חזי מוצפי
	מגורנות יהודה ומיקבי שומרון – ענייני מילון ודקדוק:	משה פלורנטיין
65	א. "תשקיל" שומרני ורשימות של סופרים יהודים	

העברית בת זמננו – שיח וסגנון

77	תכנון לשון בישראל	עוזי אורנן
87	לשון השופטים: הביטוי עובר ל-	משה אזר
	ההתאם כמבחין מהותי מרכזי בניתוח יחסי התלות	עמנואל אלון
96	התחביריים	
109	על סדר, שעבוד וחופש	מירה אריאל
117	הגה המעבר y בנטיית העתיד בעברית הישראלית	שמואל בולוצקי
	"מה רציתי להגיד?" פועלי תפיסה ואמירה בעברית	אסתר בורוכובסקי
125	הדבורה – משימוש מילולי לשימוש פרגמטי	בר אבא

138	חושבים עליי – משמע אני קיים	רינה ברוך
151	"סתאאם": שמירת עקביות בשיח	יעל זיו
160	בין רצף נרטיבי לשיתוף פעולה בין דוברים	אילאיל יציב
177	סמנטיקה ופואטיקה של כוח	תמר סוברן

ההתאם כמבחין מהותי מרכזי בניתוח יחסי התלות התחביריים

עמנואל אלון

ההתעניינות ביחסי התלות שבין חלקי המשפט הביאה בשנות השמונים של המאה הקודמת לפיתוח של תאוריה המנסה לתאר את היחסים הללו ולהציע עיקרון אחד העומד בבסיס כל חוקי הגזירה. תאוריה זו פותחה כחלק מהענף הבלשני Government and Binding (בקיצור: GB)¹.

במפגש החוג הישראלי של חברי החברה האירופית לבלשנות בתשנ"ב² הוצגה הצעה להחיל על התחביר העברי עקרונות של מודל התלות, ושם הוצעו שני פרמטרים עיקריים בתיאור יחסי התלות הדקדוקית, והם: ההתאם ומילות היחס³. הצעה זו עלתה בקנה אחד עם גישה חדשה שנבחנה בתחילת שנות התשעים: הפרוגרמה המינימליסטית (או המינימלית), השואפת לצמצם למינימום את מספר העקרונות והכללים שהתחביר של כל השפות האנושיות נגזר מהם (ספרו של חומסקי *The Minimalist Program* הופיע בשנת 1995).

מאמר זה הוא המשך יישומי למודל התלות של ההיצג התחבירי. נתמקד בו בהתאם כאבן בוחן יעילה ביותר לקביעת מעמדם של חלקי משפט שונים. כלומר את ההבחנות התחביריות נציג באמצעות יחסים של התאם, שהוא אחד הפרמטרים של מודל התלות.

מן הראוי להעיר כאן שהמושג התאם – הבא לידי ביטוי בקטגוריות הדקדוקיות מין, מספר, גוף, יידוע ואפילו זמן, המצויות באיברים התחביריים הנדונים להלן – אינו מתבטא בקיומה של זהות בין רכיבי הקטגוריות הדקדוקיות של שני האיברים אלא בקיומם של יחסי תלות ביניהם. כלומר שינוי של האחד יגרום בהכרח שינוי של השני⁴.

1. ר' למשל לסניק ואוריאגרה, 1988; חומסקי, 1981.
2. אלון, תשנ"ב.
3. ליישום שיטתי של שני פרמטרים אלה ר' אלון, תשנ"ה.
4. ר' גם שורצולד וסוקולוף, תשנ"ב, עמ' 14.

למשל במשפט "ילד אכל תפוח" הפועל **אכל** – שהוא פועל זכר יחיד – מקיים התאם רק עם המילה **ילד**, אף כי גם **תפוח** הוא שם זכר יחיד. זאת משום ששינוי המספר של **ילד** (ילדים) יגרור בהכרח את שינוי המספר של **אכל** (אכלו), ולעומת זאת לשינוי המספר של **תפוח** (תפוחים) לא תהיה כל השפעה על המספר של הפועל **אכל**: "ילד אכל תפוחים".

כדי להציג את הפונקצייה המהותית שממלא ההתאם ביחסי התלות שבין חלקי המשפט וכדי להבליטה יובאו בהמשך משפטים המייצגים מבנים תחביריים שונים. אמנם המבנים האלה כבר תוארו במחקר בעבר, אבל אותם תיאורים נעשו ברובם באמצעות דרכי היצג שונות מן המוצע כאן, בין שנעשו בכלים סמנטיים, בין שנעשו במושגים של ממד המידע (הפרגמטי) של התחביר,⁵ בין שנעשו באמצעות טרנספורמציות⁶ ובין שנעשו באמצעות יחסים של המרה.⁷ לשיטתנו יתוארו המבנים התחביריים כולם על פי מבנה השטח שלהם, והפרמטר היחיד שישמש לתיאורם הוא ההתאם. תיאור כזה גם הולם את הגישה שלפיה יש להפריד את המישורים השונים בניתוח התחבירי.⁸

פסוקית תוכן של נשוא ופסוקית נשוא מדומה

המשפט "המסקנות שלי הן שהטעו אותי וגרמו לי להיכשל" נושא שתי משמעויות: (א) המסקנות שלי הן שמישהו הטעה אותי וגרם לי להיכשל; (ב) המסקנות שלי הן הגורם לטעותי ולכישלוני. ומכאן שעליו להיות מוצג בשתי דרכי היצג שונות.

למען היעילות להלן ייוצג המבנה הקשור למשמעות א במשפט:

1. המסקנה היא שהבנך נכשל באופן חרוץ.

והמבנה הקשור למשמעות ב ייוצג במשפט:

2. רותי היא שהפיצה את השמועה.

במשפט הראשון אין התאם בין השם לבין הפסוקית. כלומר שינוי המין או המספר של השם הנושא לא יגרור בהכרח שינוי באחד הרכיבים שבפסוקית, ולהפך: שינוי

5. למשל בתיאור הנשוא במשפט השמני נאמר בספרים רבים: הנשוא הוא החידוש במשפט. תיאור כזה מכוון בעצם לתפקיד במישור המידע ולא לתפקיד דקדוקי.
6. למשל רובינשטיין, תשכ"ט; רובינשטיין, תשל"א.
7. ר' בנספח אצל רוזן, 1967.
8. על הפרדת מישורים בניתוח התחבירי ר' בורוכובסקי וטרומר, תשנ"ג.

המין או המספר באחד הרכיבים שבפסוקית לא יגרור בהכרח שינוי בשם־הנושא. לפיכך אפשריים המשפטים:

המסקנה היא שהבנקים נכשלו [...]
 המסקנות [של כל הבודקים] הן שהבנק נכשל [...]

במשפט זה מתקיים התאם בין השם לבין האוגר, שהוא למעשה נציגו של הפועל (המסקנה היא / המסקנות הן; המסקנה הייתה / המסקנות היו).

במשפט השני, לעומת זאת, יש התאם בין השם לבין הפסוקית; למעשה בין השם לבין הפועל שבפסוקית:

רותי היא שהפיצה [...] / דני הוא שהפיץ [...] (אבל לא: *דני הוא שהפיצה).

ובכך בא לידי ביטוי ההבדל בין שני המשפטים.

המשפט: "המסקנות שלי הן שהטעו אותי וגרמו לי להיכשל" הוא דו־משמעי משום שיש בו שני סוגים של התאם:

המסקנה שלי היא שהטעו אותי (אין התאם בין השם לפועל, בדומה למשפט 1).

המסקנה שלי היא שהטעתה אותי (יש התאם בין השם לפועל, בדומה למשפט 2).

במשפט הראשון, שאיננו מותאם, נתון כינוי הגוף לשינויי זמן:

המסקנה שלי הייתה שהטעו אותי.

ובמשפט השני, המותאם, כינוי הגוף אינו נתון לשינויי זמן:

*המסקנה שלי הייתה שהטעתה אותי.

הבדל זה, המתבטא בהתאם, הוא ההבדל הפורמלי בין שני טיפוסים המשפטים. משפטים מטיפוסים אלה נדונו בספרות הבלשנית. מבנהו של המשפט שאינו מותאם ברור. משפט זה הוא משפט משוואה שבו משובצת פסוקית תוכן במקום האיבר השני, וכך הוא מתואר למשל אצל רובינשטיין.⁹ לעומת זאת המשפט המותאם, המוכר כ"משפט מבוקע" או "משפט משוסע"¹⁰ (Cleft Sentence), מתואר אצל רובינשטיין כ"גלגול של אכסקלוסיביות"¹¹ ואצל אור כמשפט אשר הפועלה עליו טרנספורמצית הטעמת הנושא + נומינליזציה של הנושא באמצעות מילת זיקה.¹²

9. רובינשטיין, תשכ"ט, עמ' 102–103.

10. ר' למשל צדקה, תשמ"א, עמ' 168–173.

11. רובינשטיין, תשכ"ט, עמ' 179–182.

12. אור, תשל"ז, עמ' 92.

יתרונה של שיטת ההיצג שלנו הוא בהיותה סינכרונית טהורה, ולשם תיאור המשפט איננו נזקקים למונחים המביעים תהליכים, כגון "משוסע" (= שעבר תהליך של שיסוע), "גלגול", "טרנספורמציה" או "נומינליזציה".
שאלה אחרת היא קביעת המעמד התחבירי של חלקי המשפט בכל אחד מן הטיפוסים. הטיפוס שבו אין התאם בין השם לפסוקית: "המסקנה היא שהבנק נכשל באופן חרוץ", הוא מן הדגם השמני "הבעיה היא זמן", והפסוקית המשובצת היא פסוקית נשוא. את פסוקית הנשוא אפשר להמיר בשם או בכינוי: "המסקנה היא זאת", ולחלופין: "זאת (היא) המסקנה", "מה היא המסקנה?" – הכינוי היא הוא אוגר בהיותו חלק מפרדיגמה של זמן:

המסקנה היא שהבנק נכשל באופן חרוץ.
המסקנה הייתה שהבנק נכשל באופן חרוץ.
המסקנה תהיה שהבנק נכשל באופן חרוץ.

בטיפוס השני, המותאם: "רותי היא שהפיצה את השמועה", מה שנראה כפסוקית בעצם איננו פסוקית, שכן לא ניתן להמירו בשם או בכינוי ("רותי היא זאת" או "זאת רותי" אינו מביע את התוכן של המשפט הנרדן); לפיכך לש- אין פונקצייה משעברת, והנשוא, כלומר שם העצם התלוי תלות של התאם בפועל הפיצה, מצוי מחוץ לפסוקית המדומה – רותי.

העובדה שהפועל הפיצה הוא רכיב של המשפט כולו ולא של הפסוקית ניכרת גם בכך שהוא הנושא את קטגוריית הזמן של המשפט ולא הכינוי היא:

רותי היא שהפיצה את השמועה.
רותי היא שתפיץ את השמועה.
ולא: *רותי תהיה שהפיצה את השמועה.

לעומת:

המסקנה היא שהבנק נכשל [...]
המסקנה תהיה שהבנק נכשל [...]

לפיכך אנו מתקשים לראות בכינוי היא שבמבנה זה אוגר, כדעתם של אזר¹³ ושל צדקה,¹⁴ שכן לא הוא הנושא את קטגוריית הזמן; וכן אין כל סיבה לראות בו חלק מתבנית בעלת נושא בלתי מפורש, כדעת רובינשטיין.¹⁵

13. שם, שם.

14. צדקה, תשמ"א, עמ' 94.

15. רובינשטיין, תשכ"ט, עמ' 180.

למעשה לצירוף כינוי הגוף+מילית השעבוד (היא ש"י) אין כלל תפקיד בממד הדקדוקי,¹⁶ והוא מתפקד בממד המידע כציין השאה: הוא מצביע על כך שהאיבר הבא לפניו – שהוא הנושא הדקדוקי של המשפט – הוא הרמה (החידוש) במשפט.¹⁷

תלות של פסוקית בשם – פסוקית זיקה ופסוקית תוכן

כשם שההתאם משמש להבחנה בין פסוקית נשוא אמתית לבין פסוקית נשוא מדומה, כך משמש הוא להבחנה בין טיפוסי פסוקיות התלויות בשם עצם. הפסוקית התלויה בשם העצם שלא באמצעות מילת יחס עשויה להיות משני טיפוסים שונים:

1. דודתי, שתגיע בשבוע הבא מדטרויט, תשהה אצלנו שבוע.
2. הידיעה שדודתי תגיע בשבוע הבא שימחה אותנו מאוד.

על פי המינוח המסורתי נקראת הפסוקית התלויה הראשונה – שבה ניתן להמיר את ש"י באשר – פסוקית זיקה, והפסוקית התלויה השנייה – שבה ניתן להמיר את ש"י בכי – פסוקית תוכן. ההבחנה בין פסוקית זיקה לבין פסוקית תוכן היא הבחנה מהותית; ויעידו על כך המשפטים שלהלן, שהם דו-משמעיים:

3. העובדה שהשופט התעלם ממנה לא השפיעה על מהלך המשפט.
4. הידיעה שדויד ידע לפנינו פגעה בנו.

החסברים המקובלים תולים את ההבדל בין שני טיפוסי הפסוקיות הללו בערכיותו של השם השורר (השם שבו תלויה הפסוקית) או בערכיות הפועל שבתשתית השם השורר. אבל למעשה די בפרמטר ההתאם כדי לתאר את ההבדל בין שני סוגי התלות. אשר למשפט 3 – הנטרול הגורם לדו-משמעות נובע מכך שהשם התלוי תלות ערכית בפועל התעלם (המושא ממנה) מתאים לשם אשר בו תלויה הפסוקית (העובדה). במקרה שאין התאם המשפט הוא חד-משמעי – הפסוקית היא פסוקית תוכן:¹⁸

הרושם שהשופט התעלם ממנה [...]

העובדה שהשופט התעלם ממני [...]

16. אם נמחק את היא ש"י המשפט יישאר תקין ויביע בדיוק את אותו תוכן (אם כי בהדגש שונה כמובן).
17. על המישורים השונים בניחות התחבירי ר' אלון, תש"ן; בורוכובסקי וטרומר, תשנ"ג.
18. איננו דנים כאן בשמות שוררים שמעצם מהותם לא יהיו קשורים לפסוקית תוכן, כגון איגרת; בשם כזה תלויות רק פסוקיות זיקה ולא פסוקיות תוכן. ועל כן חד-משמעי הוא המשפט "האיגרת שהשופט התעלם ממנה [...]".

ואשר למשפט 4 – הנטרול הגורם לדור־משמעות נובע מכך שהשם התלוי תלות ערכית בפועל ידע (המושא) מבוצע ביצוע 0:

[...] הידיעה שדויד ידע (אותה) לפנינו [...]

[...] הידיעה שדויד ידע (משהו) לפנינו [...]

תלות של שם פועל בשם – זיקה ותוכן

ברומה לפסוקית, שאת אופי התלות שלה בשם העצם אפשר לתאר באמצעות פרמטר ההתאם בלבד, גם את אופי התלות של שם הפועל בשם העצם אפשר לתאר באמצעות ההתאם בלבד. וגם כאן אפשר להבחין בשני טיפוסים:

1. לחם לאכול.

2. רצון לפתור את הבעיה.

כמו ההבחנה בין פסוקית זיקה לבין פסוקית תוכן גם ההבחנה בין שם פועל של זיקה ובין שם פועל של תוכן היא הבחנה מהותית; ויעיד על כך המשפט "יש לי בעיה לנסח", שהוא דור־משמעי: (א) לנסח אותה; (ב) לנסח דברים שונים.

נשוא מורחב

בידוע הוא שבפועל, שהוא גרעין המשפט (הנשוא), תלוי שם אחד באמצעות התאם. שם זה הוא נושא המשפט. אבל לעתים מקיים השם יחסי התאם לא רק עם הפועל עצמו אלא גם עם משלימים של הפועל. הבה נתבונן בזוג המשפטים הזה:

1. משה יצא מביתו.

2. משה יצא מגדרו.

במשפט הראשון מתקיים התאם בין משה (הנושא) לבין הפועל יצא בלבד. אין התאם בין משה לבין משלים הפועל: מביתו; כלומר שינוי במין או במספר של משה לא יגרור בהכרח שינוי במין או במספר של מביתו:

דינה יצאה מביתו.

משה וחיים יצאו מביתו.

אבל במשפט השני שינוי במין או במספר של הנושא יגרור בהכרח שינוי במילה גדרו.

דינה יצאה מגדרה.

המשפט * "דינה יצאה מגדרו" איננו משפט תקין. כיוון שגם משלים הפועל מקיים התאם עם נושא המשפט – גם הוא אפוא חלק מן הנושא, ובתחביר הפורמלי מקובל לכוון את הפועל ואת משלימו ביחידה אחת ולכנותם נושא מורחב.¹⁹ סוג אחר של משלים פועל הוא שם הפועל. נתבונן בשני המשפטים האלה:

3. משה הרבה לנסוע לירושלים.

4. משה החליט לנסוע לירושלים.

לכאורה נראה כי בשני המשפטים דלעיל שם הפועל לנסוע מקיים התאם עם הפועל ועם הנושא – משה הוא זה שנסע או זה שייסע בשני המשפטים. אבל למעשה רק משפט 3 מקיים את ההתאם.

כאמור²⁰ ההתאם אינו מביע יחס של שוויון דווקא, אלא הוא מביע יחס של תלות, כלומר שינוי באלמנט אחד ישפיע בהכרח על האלמנט האחר. כיוון שבשם הפועל לא בא לידי ביטוי הגוף-הנושא, יש לבחון את ההתאם על ידי המרת שם הפועל בפועל מפורש המתפקד כגרעין של פסוקית: במשפט 3 אם ישתנה הנושא משה לדינה, ישתנה בהכרח גם הנושא של לנסוע. במשפט "דינה הרבתה לנסוע לירושלים" דינה היא שנסעה לירושלים. המשפט * "דינה הרבתה שמה ייסע לירושלים" איננו תקין. אבל במשפט 4 שינוי הנושא לא יגרור אחריו בהכרח שינוי בנושא של לנסוע:

דינה החליטה שמה ייסע לירושלים.

במשפט 3 קיים אפוא התאם בין הנושא למשלים הפועל. הפועל + המשלים הם יחידה אחת שבה תלוי השם-הנושא, ולכן הצירוף של הפועל + משלימו מכונה כולו נושא מורחב. לעומת זאת במשפט 4 אין התאם בין הנושא (משה) לבין משלים הפועל (לנסוע). שם הפועל המשלים תלוי בפועל בלבד, ועל כן כמשלים הפועל הוא ייקרא מושא ולא חלק מנושא מורחב.

המהות אשר תוארה לעיל ואשר נקראת נושא מורחב מתוארת בספרי התחביר באמצעים שונים, סמנטיים בעיקרם ופרדיגמטיים בחלקם, אך נראה כי התיאור הסינטגמטי באמצעות ההתאם הוא יעיל ביותר, והוא אף מעוגן במתודה הרחבה של דקדוק התלות, המוצגת במאמר זה.

19. למעשה גם בספרי הוראת התחביר השונים צירוף זה (יצא מגדרו) ושכמותו מכונים נושא מורחב, אבל שם הנימוק לכך הוא מילוני סמנטי. הצירוף מוגדר כניב או כיחידת משמעות אחת (יצא מגדרו = השתגע). על פי שיטתנו הגדרת הנושא המורחב מבוססת על פרמטר ההתאם.

20. לעיל בתחילת המאמר.

תלות של צירוף יחס בפועל ובפסוקית מושא (גלגול מקדים)

עיון בשני המשפטים:

1. הפקיד אמר לחברו שהוא המועמד לפרס.

2. הפקיד חשד בחברו שהוא המועמד לפרס.

מעלה לכאורה כי הם שווי מבנה וכי שני השמות לחברו ובחברו הם שווי מעמד תחבירי (מה שמכונה מושא עקיף). אבל אם נישאר נאמנים להנחת היסוד כי התנהגויות שונות הן תוצאה של מבנים שונים וכי דבר זה צריך לבוא לידי ביטוי בניתוחים תחביריים שונים – עלינו לנתח את שני המשפטים בשני ניתוחים שונים; שהרי המשפט הראשון הוא דר־משמעי (הכינוי הוא עשוי לרמוז לשני שמות: מי מועמד לפרס, הפקיד או חברו?), ואילו השני דר־משמעי (הכינוי הוא רומז דר־משמעית לחבר).

את הדברים הללו ודוגמאות רבות כגון אלה אנו מכירים כבר משנת תשל"א מעבודתו המקיפה של אליעזר רובינשטיין על הצירוף הפועלי.²¹ מאוחר יותר, בעקבות בורוכובסקי,²² הציג רובינשטיין הבחנה ברורה בין שני האלמנטים דמויי המושא העקיף וטען כי המשלים של הפועל חשד, למשל בצירוף "חשד בחברו", איננו מושא אמתי אלא תוצאה של גלגול מקדים,²³ וכפי שכונה מאוחר יותר: משלים מקודם. הסבר זה הולם את הגישה התחבירית שרובינשטיין היה מייצגה המובהק – הגישה הטרנספורמציונית־גנרטיבית. אבל לשיטתנו אין צורך בגלגולים כדי להסביר תופעות תחביריות. אפשר לתאר את ההבדל באמצעות ההתאם. ההבדל בין שני המשפטים הוא בכך שבמשפט 1 אין התאם בין השם חבר לפסוקית, ויעידו על כך המשפטים שלהלן:

הפקיד אמר לחברתו שהוא המועמד לפרס.

הפקיד אמר לחברתו שהיא המועמדת לפרס.

הפקידה אמרה לחברה שהוא המועמד לפרס.

ועל כן שניהם תלויים בפועל, כלומר לפועל יש שני מושאים. לעומת זאת במשפט 2 יש התאם בין השם חבר לבין הפסוקית:

הפקיד חשד בחברו שהוא המועמד לפרס.

הפקיד חשד בחברתו שהיא המועמדת לפרס.

*הפקיד חשד בחברתו שהוא המועמד לפרס.

21. רובינשטיין, תשל"א.

22. בורוכובסקי, תשמ"ם.

23. רובינשטיין, תשמ"ג. ור' גם בורוכובסקי, תשס"א, עמ' 172–175.

ועל כן רק אחד מרכיבים אלה תלוי בפועל, וממילא אין כאן שני מושאים. על ההתאם בין השם לבין הפסוקית כבר עמדנו לעיל בדינונו על פסוקית הזיקה. ואכן המשפט שלהלן הוא דו־משמעי:

3. חשדתי בילד שהסתלק.

דו־משמעות זו קשורה לכיוון התלות: (1) הפסוקית תלויה בשם שנמצא לפני (פסוקית לוואי זיקה); (2) השם תלוי בפסוקית (פסוקית מושא), אשר תלויה בפועל. האם אפשר לתאר פורמלית את כיוון התלות, כלומר לקבוע איזה משני האלמנטים תלוי באחר? הדבר אפשרי במישור הפרדיגמטי, שכן כאשר השם מומר בכינוי הכינוי כולל בו את כל האלמנטים התלויים באותו שם.²⁴ על כן אם אחרי ההמרה הפסוקית נשארת כפי שהייתה, כלומר היא אינה חלק מן הרכיב המומר (אשר מתבטא בכינוי), היא בהכרח אינה תלויה בשם שלפניה אלא תלויה בפועל. המשפט "חשדתי בו שהסתלק" הוא דו־משמעי. הפסוקית אינה תלויה בכינוי, ועל כן היא פסוקית מושא. פתרון אחר לתיאור כיוון התלות נעוץ בהימצאותו או באי־הימצאותו של כינוי הגוף הוא. כידוע, אם הנושא בפסוקית לוואי־זיקה זהה לשם הזוקק, הוא אינו מתמשש וגם אין תמורתו כינוי; לפיכך אם יבוא כינוי (הוא/היא), הוא יעיד על כך שהפסוקית איננה לוואי־זיקה:

המנהל חשד בפקידה שנכנסה אתמול לחדרו.

הפסוקית תלויה בשם, היא לוואי. החשד אינו נוגע לכך שהיא נכנסה לחדרו אלא למשהו אחר. ולעומת זאת:

המנהל חשד בפקידה שהיא נכנסה אתמול לחדרו.

הפסוקית תלויה בפועל, היא מושא, והשם בפקידה תלוי בה. החשד נוגע לכך שהיא נכנסה לחדר.

24. לכינויים אין מרחיבים לוואיים, ולפיכך אם נמיר בכינוי שם שתלויים בו לוואי או לוואים אחדים, יימחקו כל הלוואים: "אמרתי לפקיד המכס הצעיר שעמד בצד שאין לי מה להצהיר" < "אמרתי לו שאין לי מה להצהיר". כך גם אפשר להבחין בין לוואי לתיאור מצב: "אכלתי את השקדים הקלופים" < "אכלתי אותם" לעומת: "אכלתי את השקדים קלופים" < "אכלתי אותם קלופים". המשלים קלופים איננו נמחק עם המרת השם בכינוי ולכן איננו לוואי של השקדים. על ההבחנה בין תיאור המצב ללוואי ר' גם להלן.

פסוקית מותאמת בזמן או בגוף

גם את הפסוקית הפותחת בכש־ אפשר לאפיין על פי מהות ההתאם שבו היא תלויה. על שני הטיפוסים יעיד המשפט הדר־משמעי הזה:

הוא יושב בחדר כשהוא עייף.

הדר־משמעות שבמשפט נובעת מכך שקיימים בו שני סוגי התאם: התאם בזמן בין הפעלים והתאם בגוף, במין ובמספר בין השם לבין הפסוקית. לעומת זאת המשפטים שלהלן הם חדר־משמעיים:

נכנסתי לחדר כשאבי היה עסוק (אבל לא: *נכנסתי לחדר כשאבי יהיה עסוק).
רותי נכנסה לחדר כשהיא עייפה (אבל לא: *רותי נכנסה לחדר כשדני עייף).

במקרה של התאם בזמן הפסוקית תלויה במשפט, שכן הרכיב זמן הוא רכיב המצוי בגרעין המשפט. פסוקית כזאת נקראת בדקדוק המסורתי פסוקית זמן. במקרה של התאם בגוף הפסוקית תלויה בשם, והיא הנקראת בדקדוק המסורתי פסוקית מצב.²⁵

לוואי, תיאור אופן ותיאור מצב²⁶

באמצעות ההתאם ניתן ליצור הבחנות לא רק בין פסוקיות התלויות בשם אלא גם בין אלמנטים תלויים אחרים, ונראה לי שלכול מוכרות דוגמאות כגון אלה:

הוא אוכל את המלפפון החמוץ (התאם לשם הצמוד ביידוע – לוואי).
הוא אוכל את הדגים מתוק (אין התאם כלל – תיאור אופן).
הוא אוכל את הדגים מתוקים (התאם לשם הצמוד במין ובמספר ולא ביידוע – תיאור מצב).
דינה אכלה את הדגים בוכה (התאם לשם שאינו צמוד – תיאור מצב).

רכיבים בלתי מהותיים

בכל הדוגמאות שהוצגו עד כה בא ההתאם לידי ביטוי בצורנים הדקדוקיים, בעיקר בנטיית הגוף, המין והמספר. צורנים דקדוקיים אלה, בהיותם מותאמים או לא מותאמים, הבהירו את הפונקצייה של המילה או של הפסוקית שאליהן הם עצמם קשורים.

25. ר' למשל צדקה, תשמ"א, עמ' 274–275; ושם גם מובא משפט דר־משמעי: "אהוד מעיין בעיתון כשהוא מחייך אל אשתו".

26. יש המכנים את תיאור המצב לוואי מצב ואפילו נשוא מצב; ר' צדקה, שם, עמ' 275.

אבל מהו ערכם של צורני נטייה אלה? האם יש הבדל בין ערכו של צורן מותאם לערכו של צורן שאינו מותאם? על פי הבלשנות המבנית, שפרדינן דה סוסיר נחשב לאביה, ערכו של רכיב לשוני נקבע על פי רכיבים לשוניים אחרים היכולים לבוא במקומו.²⁷ אם אין רכיבים אחרים היכולים להמירו, הרי שאין לו ערך, הוא בלתי מהותי.²⁸ קביעה זו של דה סוסיר נוגעת למישור הפרדיגמטי (האסוציאטיבי, בלשונו). אבל לשיטתנו – הנוגעת למישור הסינטגמטי – אפשר לקבוע שרכיב המותנה באמצעות ההתאם הוא מוצרך ועל כן איננו מהותי. נעיר כאן שרכיבים בלתי מהותיים אינם ניתנים לתרגום ללשון אחרת בדרך כלל (למשל ה"א הידיעה שלפני שם התואר הלוואי), וכן שלרכיבים אלה לא יהיה שום ביטוי בניתוח התחבירי המקובל. למשל:

אני נושא עמי את צער השתיקה.²⁹

המילה עמי מותאמת למילה אני (לא קביל: *אני נושא עמו [...]), שלא כמו במשפט "אתה חולק עמי את צער השתיקה" (אפשרי: אתה חולק עמו [...]). דוגמאות אחרות:

הלכתי לי לטייל (שלא כמו: קנית לי/לו כוס משקה).
חשבתי לעצמי [...]

ככל שתהיה רמתה של הטלוויזיה גבוהה יותר, כן יכבוש לו הספר את מקומו בלב הציבור.

במשפט האחרון, שנלקח מתוך תרגילי תחביר לבית ספר תיכון, אין ערך למילה לו, המותאמת למילה ספר (יכבשו להם הספרים), וגם לכינוי החבור למילה מקום אין ערך, שכן גם הוא מותאם למילה ספר (יכבשו הספרים את מקומם), ועל כן בניתוח התחבירי הפורמלי הם לא יקבלו שום ייצוג. על אי-הרלוונטיות של אלמנטים אלה תעיד גם העובדה שחיסורם אינו פוגם כהוא זה במשמעות המשפט:

[...] כן יכבוש הספר מקום בלב הציבור.

בשני המשפטים האלה:

ביקרתי בביתו של ראש העיר.
אני קראתי את הספר.

27. דה סוסיר, תשס"ה, עמ' 181–182.

28. ייתכן שמבחינות אחרות, לא לשוניות אלא פרגמטיות, חברתיות ואחרות, הוא יהיה מהותי ובעל ערך.

29. דוגמה זו, מתוך שירו של יעקב אורלנד משנת 1939 "אני נושא עמי", שמעתי מפי אסתר בורוכובסקי.

הכינוי מותאם לאלמנט אחר בתוך המשפט – הוא מוצרך, לא ניתן להמירו בשום דבר אחר, ועל כן אין לו ערך ולא יהיה לו ביטוי בניתוח התחבירי. אבל אם אותו אלמנט שורר לא יהיה קיים, כינוי הגוף יהיה מהותי ויהיה לו ביטוי בניתוח התחבירי הפורמלי:

ביקרתי בביתו (לכינוי יו יש ערך, שכן אפשר להמירו בכך או ביה, והוא יכונה לוואי).

קראתי את הספר (לכינוי תי יש ערך, שכן אפשר להמירו בת או בכנו, והוא יכונה נושא).

סיכום

מכל הדוגמאות שהוצגו עולה כי את יחסי התלות התחביריים בין רכיבי המשפט השונים ניתן לתאר באמצעות פרמטר עיקרי אחד, והוא ההתאם. ההתאם בא לידי ביטוי בצורנים הרקדוקיים השונים, צורנים המייצגים את הקטגוריות הרקדוקיות גוף, מין, מספר, זמן ויידוע. התלות של רכיבים שאינם מותאמים באה בדרך כלל לידי ביטוי באמצעות מילת יחס.

דרך היצג זו, המסתמכת על המישור הרקדוקי בלבד, יעילה ביותר להבחנה בין מבני תשתית שונים של מבעים הנראים זהים במבט ראשון וכן להבחנה בין רכיבי נטייה מהותיים לרכיבים בלתי מהותיים.

הקיצורים הביבליוגרפיים

אזר, תשל"ז = מ' אזר, שטח ועומק בתחביר, חיפה תשל"ז
אלון, תש"ן = ע' אלון, "היבטים חדשים בהוראת התחביר", בארי 2 (תש"ן), עמ'
244–231

אלון, תשנ"ב = ע' אלון, "מודל התלות של ההיצג התחבירי", דברי המפגש השנתי השמיני של החוג הישראלי של חברי החברה האירופית לבלשנות, חיפה תשנ"ב,
עמ' 5–12

אלון, תשנ"ה = ע' אלון, העברית הכתובה הבלתי מנוקדת: מבנה המלה הכתובה וקריאתה בזיקה להקשרה התחבירי, באר־שבע תשנ"ה

בורוכובסקי, תש"ם = א' בורוכובסקי, גלגול מקדים והצרכת הפועל: עיון תחבירי וסמנטי בפעלים מן העברית החדשה, עבודת גמר, אוניברסיטת תל־אביב, תש"ם
בורוכובסקי, תשס"א = א' בורוכובסקי־בר אבא, הפועל – תחביר, משמעות ושימוש:
עיון בעברית בת זמננו, באר־שבע תשס"א

בורוכובסקי וטרומר, תשנ"ג = א' בורוכובסקי ופ' טרומר, "הפרדת מישורים בניתוח התחבירי – הדגמה בסוגיית ההצרכה", בלשנות עברית 36 (תשנ"ג), עמ' 51–64
 דה סוסיר, תשס"ה = פ' דה סוסיר, קורס בבלשנות כללית, בתרגום א' להב, תל-אביב תשס"ה

חומסקי, N. Chomsky, *Lectures on Government and Binding*, Dordrecht = 1981
 1981

חומסקי, N. Chomsky, *The Minimalist Program*, Cambridge, MA 1995 = 1995
 H. Lasnik and J. Uriagereka, *A Course in GB* = 1988
Syntax: Lectures on Binding and Empty Categories (Current Studies in Linguistics Series, 17), Cambridge, MA 1988

צדקה, תשמ"א = י' צדקה, תחביר העברית בימינו, ירושלים תשמ"א
 רובינשטיין, תשכ"ט = א' רובינשטיין, המשפט השמני: עיונים בתחביר ימינו, תל-אביב תשכ"ט

רובינשטיין, תשל"א = א' רובינשטיין, הצירוף הפועלי, תל-אביב תשל"א
 רובינשטיין, תשמ"ג = א' רובינשטיין, "עיונים בהצרכת הפועל", מחקרי לשון מוגשים לזאב בן-חיים בהגיעו לשיבה, בעריכת מ' בר-אשר, א' דותן, ד' טנא וגב"ע צרפתי, ירושלים תשמ"ג, עמ' 497–505

רוזן, 1967 = ח' רוזן, עברית טובה: עיונים בתחביר², ירושלים 1967
 רוזן, תשמ"ח = ח' רוזן, "מה הייתה כוונתה באמרה שהתחביר העברי הוא עניין פשוט?" – לעידון הכרת היחסים בתחביר העברית הישראלית", מחקרים בעברית ובערבית: ספר זיכרון לדב עירון, בעריכת א' דותן (תעודה, ו), תל-אביב תשמ"ח, עמ' 85–90

שורצולד וסוקולוף, תשנ"ב = א' רודריג-שורצולד ומ' סוקולוף, מילון למונחי בלשנות ודקדוק, אבן-יהודה תשנ"ב